

Latvijas Republikas tiesībsargs

Baznīcas iela 25, Rīga, LV-1010, tālr.: 67686768, e-pasts: tiesibsargs@tiesibsargs.lv, www.tiesibsargs.lv

Rīgā

15.08.2023. Nr. 1-5/238

Tieslietu ministrija
pasts@tm.gov.lv

Centrālā vēlēšanu komisija
cvk@cvk.lv

Zināšanai:
VSIA "Rīgas psihiatrijas un narkoloģijas centrs"
rpnc@rpnc.lv

VSIA "Daugavpils psihoneiroloģiskā slimnīca"
dpns@dpns.gov.lv

VSIA "Piejūras slimnīca"
slimnica@lps.gov.lv

VSIA "Ģintermuiža"
slimnica@gintermuiza.lv

VSIA "Strenču psihoneiroloģiskā slimnīca"
info@strencupns.lv

Par gala secinājumiem pēc 14. Saeimas vēlēšanu novērošanas psihoneiroloģiskajās slimnīcās

Viens no Tiesībsarga likumā noteiktajiem uzdevumiem ir analizēt situāciju cilvēktiesību jomā un sniegt ieteikumus par cilvēktiesību jautājumiem.

Ņemot vērā, ka 2022.gadā bija kārtējās Saeimas vēlēšanas, jau vairākus mēnešus pirms vēlēšanām, tika aptaujātas Latvijas personu ar invaliditāti pārstāvošās nevalstiskās organizācijas, lūdzot tās norādīt, kādus problēmjautājumus/situācijas tās konstatēja iepriekšējās vēlēšanās (vai tuvojošajās vēlēšanās)? Kā tās ir liegušas vai ierobežojušas personu ar invaliditāti pilnvērtīgu dalību balsošanā? Tāpat arī lūdzām informēt, vai organizācijas apzinātajā vēlēšanu pieredzē ir bijuši kādi pozitīvie piemēri; kas būtu īpaši uzteicams un pozitīvi novērtējams saistībā ar personu ar invaliditāti pilnvērtīgu dalību

balsošanā nodrošināšanu. 2022.gada jūnija beigās tiesībsargs arī tikās ar Centrālās vēlēšanu komisijas (turpmāk tekstā – CVK) priekšsēdētāju, lai pārrunātu cilvēku ar invaliditāti vēlēšanu tiesības un pilnvērtīgas dalības iespējas gaidāmajās Saeimas vēlēšanās, tostarp, vēlēšanu iecirkņu pieejamību un informācijas par vēlēšanu procesu pieklūstamību. Tikšanās laikā pārrunāta tiesībsarga iepriekšējos gados sniegto rekomendāciju īstenošana, kā arī cilvēkus ar invaliditāti pārstāvošo nevalstisko organizāciju sniegtā informācija par problemātiku attiecībā uz vēlēšanām.

2022.gada 1.oktobrī – Saeimas vēlēšanu dienā, Tiesībsarga biroja darbinieki devās novērot vēlēšanu norisi slēgta tipa (vai tam pielīdzināmās) iestādēs visā Latvijā, tai skaitā, Latvijas psihoneiroloģiskajās slimnīcās. Papildus vēlēšanu procesa novērošanai psihoneiroloģiskajās iestādēs, vēlēšanu dienā tika veiktas arī pacientu (gan to, kas piedalījās, gan to, kas nepiedalījās vēlēšanās) un atsevišķu slimnīcas darbinieku aptaujas.

Tika apmeklētas šādas psihoneiroloģiskās slimnīcas: Rīgas Psihiatrijas un narkoloģijas centrs (tai skaitā, piespiedu ārstēšanas centrs ar apsardzi Laktas ielā), Piejūras slimnīca, slimnīca "Ģintermuiža", Daugavpils psihoneiroloģiskā slimnīca (tai skaitā, Aknīstes psihoneiroloģiskā slimnīca).

Latvijas Republikas Satversmes 8.pantā noteikts: “Tiesības vēlēt ir pilntiesīgiem Latvijas pilsoņiem, kuri vēlēšanu dienā ir sasnieguši astoņpadsmit gadu vecumu”.

ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām (turpmāk – Konvencija), ko Latvijas Republika ir uzņēmusies pildīt (Latvijas Republikā Konvencija stājās spēkā 2010.gada 31.martā), 29.pantā cita starpā nosaka, ka dalībvalstis garantē personām ar invaliditāti politiskās tiesības un iespējas tās izmantot vienlīdzīgi ar citiem un apņemas: a) nodrošināt, ka personas ar invaliditāti tieši vai ar brīvi izvēlētu pārstāvju starpniecību var efektīvi un pilnvērtīgi piedalīties politiskajā un sabiedriskajā dzīvē vienlīdzīgi ar citiem, tostarp tiesības un iespējas personām ar invaliditāti balsot un tikt ievēlētām, cita starpā:

- i) nodrošinot, ka balsošanas procedūras, objekti un materiāli ir atbilstoši, pieejami un viegli saprotami un lietojami;
- ii) aizsargājot personu ar invaliditāti tiesības balsot aizklātās vēlēšanās un tautas referendumos bez iebiedēšanas un kandidēt vēlēšanās, reāli ieņemt amatus un pildīt visas oficiālās funkcijas visos valsts varas līmeņos, ja nepieciešams, atvieglot atbalsta un jauno tehnoloģiju izmantošanu;
- iii) garantējot personu ar invaliditāti kā vēlētāju brīvas gribas izpausmi un šai nolūkā, ja nepieciešams, pēc personas ar invaliditāti pieprasījuma ļaujot balsošanas procesā saņemt palīdzību no kādas citas personas, ko persona ar invaliditāti izvēlējusies.

Tiesībsarga biroja darbinieki, balstoties uz normatīvā regulējuma izpēti un Saeimas vēlēšanu dienā veikto novērošanu psihoneiroloģiskajās slimnīcās, secināja, ka kopumā šajās iestādēs tika nodrošinātas tiesības vēlēt, tomēr konstatēja arī vairākas problēmas, kas atsevišķos gadījumos personām ar garīga rakstura traucējumiem ierobežoja vai varēja ierobežot iespējas pilnvērtīgi izmantot vēlēšanu tiesības.

Informācijas pieklūstamība

1. Kā pozitīvu aspektu jāatzīmē to, ka arī 14. Saeimas vēlēšanās bija pieejams informatīvs materiāls par Saeimas vēlēšanām vieglajā valodā.

Tomēr negatīvi vērtējams tas, ka vairākās slimnīcās tika norādīts, ka materiāli par Saeimas vēlēšanām, arī bukleti vieglajā valodā, atsevišķos gadījumos nebija pieejami vispār vai bija pieejami nepietiekamā skaitā.

Nemot vērā, ka valstī ir iestādes, kur atrodas daudz cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem, arī personas ar intelektuālās attīstības traucējumiem, tad primāri šai vajadzētu būt vienai no mērķauditorijām, kur izplatīt bukletu vieglajā valodā. Turklāt darīt to savlaicīgi, nevis dažas dienas pirms vēlēšanām.

Gandrīz katrā psihoneiroloģiskajā slimnīcā darbinieki norādīja, ka no vēlēšanu iecirkņiem sākotnējo atsūtīto materiālu (plakātu, bukletu, u.c. informatīvo materiālu) daudzums bija nepietiekams (piemēram, uz slimnīcām, kur pacientu skaits vairāki simti, tika sākotnēji izsūtīti materiāli pa 3 eksemplāriem) un nācās atkārtoti lūgt atsūtīt vairāk materiālus. Jānodrošina, ka vēlēšanu iecirknis, kas izsūta materiālus uz konkrēto slimnīcu, iepriekš sazinātos ar to un noskaidrotu, piemēram, pacientu skaitu, nodaļu skaitu. Lai attiecīgi varētu nosūtīt adekvātu materiālu daudzumu – lai vismaz katrā nodaļā būtu pieejami vairāki materiāli. Papildus informatīvo materiālu nodrošināšanai, lai veicinātu lielāku pacientu informētību un izpratni par vēlēšanām, būtu vēlams, lai slimnīcas personāls (iespējams, sadarbībā ar vēlēšanu komisiju) varētu, pirms vēlēšanām uzrīkot pacientu sapulci, kurā izstāstītu informāciju par vēlēšanām, kā arī to, kā noris balsošana, atbildot uz pacientus interesējošiem jautājumiem.

2. Lai arī vispārējā informācija par Saeimas vēlēšanām, kā jau tika minēts pirmajā punktā, tika sagatavota vieglajā valodā, tomēr ar to nepietiek, lai persona spētu izdarīt informētu izvēli balsojot. Lai to varētu izdarīt, būtu nepieciešams nodrošināt, lai personas varētu iepazīties, piemēram, arī ar partiju programmām vieglajā valodā. Pašlaik normatīvais regulējums partijām uzliek par pienākumu nodrošināt, ka tiek iesniegta partijas programma. Tomēr partijām nav pienākums nodrošināt, ka partiju programmas ir arī personām ar invaliditāti pieejamos formātos, tai skaitā, vieglajā valodā. Uzskatu, ka jau normatīvajā regulējumā jāiestrādā partiju pienākums, kandidējot vēlēšanās (gan Saeimas un Eiropas Parlamenta, gan pašvaldību), nodrošināt savas partijas programmu personām ar invaliditāti pieejamos formātos.

Rekomendācija: Tieslietu ministrijai izstrādāt un virzīt likumprojektu - grozījumus normatīvajā regulējumā, paredzot partijām pienākumu nodrošināt partiju programmu un citu vēlēšanu materiālu personām ar invaliditāti pieejamos formātos, tai skaitā, vieglajā valodā.

3. Novērošanas laikā ļoti daudziem pacientiem radās problēmas ar aplokšnes aiztaisīšanu, bija nepieciešams skaidrot arī, ka vēlēšanu saraksts sākotnēji ir jāpārloka. Skatoties uz plakātiem par balsošanu, arī mums kā novērotājiem uzreiz nebija pamanāms, ka tur šī informācija par aplokšņu aizvēršanu būtu sniegta. Šie apstākļi paspīlgtināja nepieciešamību pēc t.s. tehniskā atbalsta personas (skat.10.punktu), tomēr daļa personu, iespējams, varētu iztikt bez palīdzības, ja informācija par šo jautājumu būtu sniegta uztveramākā veidā.

Rekomendācijas: 1. CVK izvērtēt iespējamību pilnveidot aplokšņu dizainu, lai pacientiem būtu vienkāršāk saprast, ka aplokšne ir jāaizver un kā to darīt; 2. Iespējams, informāciju par to, kā aizvērt aplokšni, jau sākotnēji varētu izskaidrot CVK vēlēšanu komisijas darbinieki; 3. Būtu nepieciešams apdomāt arī kādus citus, interaktīvākus veidus,

kā aploksnis aizvēšanu parādīt. Piemēram, parādot īsu video pamācību vai izveidojot uzskatāmu aploksnis modeli, uz kura varētu nodemonstrēt, kā noņemt aploksnis aizsarglentu un kā to aizlīmēt. Lai gan tas paildzinātu balsošanas procesu, tomēr, iespējams, mazinātu stresu pašiem balsotājiem.

Fiziska pieejamība

4. Tika konstatēts gadījums, kad slimnīcā ierīkotā balsošanas vieta nebija pieejama personām ar kustību traucējumiem.

Rekomendācija: Atbildīgajam vēlēšanu iecirknim, sadarbībā ar konkrēto slimnīcu, nodrošināt, ka balsošanas vieta tiek ierīkota tikai vietā, kas ir arī pieejama personām ar kustību traucējumiem, tai skaitā personām riteņkrēslā. Pirms balsošanas procedūras uzsākšanas, nepieciešams par pieejamību pārliecināties praktiski.

Par vēlēšanu procesa organizēšanu psihoneiroloģiskajās slimnīcās

5. Eiropas Parlamenta vēlēšanu likumā ir paredzēts, ka attiecībā uz balsošanas organizēšanu stacionārās ārstniecības iestādēs (tātad, arī psihoneiroloģiskajās slimnīcās) Centrālā vēlēšanu komisija izstrādā noteiktu kārtību, bet Saeimas vēlēšanu likumā nekādas norādes par speciālu kārtību attiecībā uz ārstniecības iestādēm nav. Tāpēc Eiropas Parlamenta vēlēšanās ir Centrālās vēlēšanu komisijas izdota instrukcija vēlēšanu organizēšanai slimnīcās, savukārt Saeimas vēlēšanām šāda instrukcija vispār netiek izstrādāta. Tā rezultātā vēlēšanu iecirknis varēja vadīties vienīgi no likumā noteiktās kārtības attiecībā uz balsošanu vēlētajā atrašanās vietā (t.s. mājas balsošana). Tomēr uzskatāms, ka balsošana salīdzinoši lielā iestādē, kur atrodas liels skaits cilvēku, nevar noritēt identiski, kā t.s. mājas balsošana un šeit balsošanas kārtībai jābūt līdzīgai kā iecirknī, iespējams, ar kādām modifikācijām.

Rekomendācija: Tieslietu ministrijai izstrādāt un virzīt likumprojektu – grozījumus normatīvajā regulējumā, kas noteiktu, ka attiecībā uz visām vēlēšanām un tautas nobalsošanām tiktu, vai nu paredzēta speciāla kārtība vai noteikts, ka Centrālā vēlēšanu komisija izstrādā speciālu kārtību balsošanai psihoneiroloģiskajās slimnīcās, kas atšķiras no parastas balsošanas vēlētajā atrašanās vietā un ir līdzīga balsošanai iecirknī.

6. Tā kā psihoneiroloģiskajās slimnīcās balsotāju sarakstus veido centralizēti un tad tiem, kas pieteikušies arī prasa rakstīt iesniegumu balsošanai atrašanās vietā, būtu nepieciešams sniegt kādas vispārējas vadlīnijas slimnīcām par vēlēšanu tiesībām un to nozīmi. Citādāk darbinieku izpratnes dēļ, daļa pacientu pat varētu nenonākt līdz balsošanai. Jo, piemēram, vienā no slimnīcām bija informācija, ka nodaļās, kur bija noteikta Covid - 19 karantīna, dakteris noteicis, ka tie balsot iet nevar. Rezultātā arī iesniegumi no šīm nodaļām nav ņemti. Nav informācijas, vai tiešām kāds no šīm nodaļām bija vēlēties piedalīties vēlēšanās, tomēr jebkurā gadījumā, šādas maldinošas informācijas sniegšana var atturēt pieteikties personas, kas citā gadījumā būtu vēlējušās piedalīties. Vairumā slimnīcu gan netika konstatēts, ka karantīnas dēļ kāda nodaļa (vai slimnīca) nevarētu piedalīties vēlēšanās. Gandrīz visās slimnīcās tika nodrošināts, ka var balsot arī personas, kuras bija Covid inficētas.

Rekomendācija: CVK sniegt vispārējas vadlīnijas slimnīcām par vēlēšanu tiesībām un to nozīmi.

7. Tika novērots, ka joprojām ir slimnīcas, kurās nebija ierīkota viena centralizēta balsošanas vieta, bet vēlēšanu komisija devās uz katru nodaļu, kur vismaz viens pacients bija pieteicies uz balsošanu. Tā rezultātā bija apgrūtināts komisijas darbs, jo katrā nodaļā par jaunu bija jāierīko balsošanas telpa. Tādējādi arī, nereti, balsošanas vietās nebija atrodamā informācija par balsošanu, jo balsošanas vieta „ceļoja” pa visu slimnīcu. Bija slimnīca, kur šī “ceļošana” tika saistīta ar epidemioloģisko situāciju Covid-19 ierobežošanai. Balsošana atsevišķās nodaļās esot organizēta, lai izvairītos no Covid-19 izplatības, un, ja šādu risku nebūtu, tad organizētu vienā telpā. Tomēr šo aicinātu rūpīgi pārdomāt, jo epidemioloģiskos riskus citās slimnīcās mazināja nodrošinot, ka pacienti ierodas nobalsot pa nodaļām (nevis visi reizē), turklāt, apšaubāms, ka pacienti no nodaļām, kas nav karantīnā, nekur nepārvietojas ārpus savas nodaļas, piemēram, apmeklējot rehabilitācijas nodarbības vai tml. Vienlaikus atzīmējams, ka minētā kritika neattiecas uz gadījumiem, kad pacients ir ar ļoti nopietniem kustību traucējumiem – gulošs un pats nevar atnākt līdz slimnīcā ierīkotajai balsošanas vietai.

Rekomendācija: Atbildīgajam vēlēšanu iecirknim, sadarbībā ar konkrēto slimnīcu, vēlams nodrošināt, ka balsošanas vieta slimnīcā tiek ierīkota vienā, visiem pacientiem pieejamā vietā, tādās telpā/-s, kur prasti notiek slimnīcas publiskie pasākumi un, kas līdz ar to jau pacientu vidū ir atpazīstama. Šai vietai jābūt pieejamai arī personām ar kustību traucējumiem.

8. Novērošanas laikā tika konstatēts pacients, kas nevarēja nobalsot pases/personas ID trūkuma dēļ, lai gan bija iekļauts balsotāju sarakstā. Darbinieki paskaidroja, ka visticamāk radnieki nav šai personai paspējuši atnest pasi. Tāpat arī vismaz vēl viens cilvēks interesējās, vai var nobalsot bez pases.

Rekomendācija: Slimnīcas darbiniekiem pirms vēlēšanām pārliedzināties, vai visām personām, kas iesniegušas iesniegumu par balsošanu vēlēšanās, ir pieejamas pases/personu ID. Nepieciešamības gadījumā būtu vēlams pirms vēlēšanām sazināties ar ģimenes locekļiem, ja personai nav personu apliecinoša dokumenta.

Par uzticības personas palīdzību

9. Eiropas Parlamenta vēlēšanu likuma, kā arī Saeimas vēlēšanu likuma 25.pantā noteikts: „Ja vēlētājs fizisku trūkumu dēļ pats nespēj balsot vai parakstīties balsotāju sarakstā, vēlētāja klātbūtnē pēc viņa norādījumiem atzīmes vēlēšanu zīmē izdara vai balsotāju sarakstā parakstās vēlētāja ģimenes loceklis vai kāda cita persona, kurai vēlētājs uzticas”. Gandrīz identisks regulējums ir arī Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likumā, kur 33.pantā noteikts: „Ja vēlētājs fizisku trūkumu dēļ pats nespēj balsot, vēlētāja klātbūtnē pēc viņa mutvārdu norādījumiem atzīmes vēlēšanu zīmē izdara vēlētāja ģimenes loceklis vai kāda cita persona, kurai vēlētājs uzticas”. Šāds regulējums rada maldinošu iespaidu, ka tikai personām ar fiziskiem trūkumiem varētu būt nepieciešamība un tiesības izmantot uzticības personas palīdzību balsošanas procesā. Šis nosacījums ir pretrunā ar Konvencijas 29.panta iii) punktu, jo tiesības uz atbalstu īstenojot savas tiesības ir jebkurai personai ar invaliditāti, tai skaitā arī personām ar garīga rakstura traucējumiem.

Līdz ar to, arī personām ar garīga rakstura traucējumiem ir jānodrošina iespēja izmantot uzticības personas palīdzību, jo, ja konstatē pretrunu starp starptautisko tiesību normu un tāda paša juridiskā spēka Latvijas tiesību normu, piemēro starptautisko tiesību normu.

Rekomendācija: Tieslietu ministrijai izstrādāt un virzīt likumprojektu – grozījumus normatīvajā regulējumā, kas novērstu vēlēšanu likumos atrodamo pretrunu ar Konvenciju, paredzot, ka arī personas ar garīga rakstura traucējumiem var izmantot uzticības personas palīdzību balsošanas procesā.

Par tehnisko atbalstu

10. Jau pēc 2014.gada vēlēšanu novērošanas, tiesībsargs secināja, ka ņemot vērā garīga rakstura traucējumu specifiku, saskatāma nepieciešamība psihoneiroloģiskajās slimnīcās nodrošināt, ka balsošanas vietā atrodas arī t.s. tehniskais palīgs. Šāds palīgs, atšķirībā no uzticības personas, nebūtu paša pacienta izraudzīta persona, bet persona, kas var sniegt palīdzību/atbalstu saistībā ar tehniskiem jautājumiem (bet ne iet līdzī balsošanas kabīnē). Tehniskais palīgs varētu būt arī slimnīcas darbinieks. Jāatzīmē, ka vairākās slimnīcās jau de facto šāds tehniskais palīgs atradās balsošanas vietā (slimnīcas darbinieks) un šajos gadījumos būtiski veicināja raitas balsošanas norisi. Vienlaikus varēja novērot, ka paši darbinieki atšķirīgi izprot šo lomu un savu iesaisti. To varēja novērot praksē, jo dažādas personas atšķirīgi iesaistījās procesā – runāja skaļi/klusī, proaktīvi skatījās kabīnē vai stāvēja ārpus tās, paši piedāvāja palīdzību/ reaģēja uz personu lūgumu, atradās balsošanas telpā visu laiku vai tikai ar atsevišķiem pacientiem. Citi darbinieki sniedza izvērstus skaidrojumus, bet citviet pamatā aicināja skatīties uz plakātu. Varēja novērot, ka citi darbinieki ir pacietīgāki un atsaucīgāki, taču atsevišķi darbinieki ar savu ķermeņa valodu un runāšanas manieri šķietami izrādīja zināmu nepatiku par šo papildu pienākumu. Iespējams, ka šāda atbalsta persona varētu darboties arī parastajos vēlēšanu iecirkņos. Jāatzīmē, ka novērojot 14.Saeimas vēlēšanas ieslodzījuma vietās, tika konstatēts, ka ieslodzītajiem, atšķirībā no psihoneiroloģisko slimnīcu pacientiem, visās apmeklētajās ieslodzījuma vietās jau pie balsošanas zīmju izsniegšanas ikvienam tika sniegta pamatinformācija par vēlēšanu zīmes aizpildīšanu, ievietošanu aploksnē, u.tml.

Rekomendācija: Atbildīgajam vēlēšanu iecirknim, sadarbībā ar konkrēto slimnīcu, nodrošināt, ka slimnīcā izveidotajā balsošanas vietā atrodas t.s. tehniskā atbalsta persona (visdrīzāk – kāds no slimnīcas darbiniekiem), kas var sniegt palīdzību saistībā ar tehniskiem jautājumiem (piemēram, kā aizlīmējama aploksne, cik sarakstus var likt aploksnē, utt.), sniedzot informāciju pacientam saprotamā veidā.

Būtu vēlams, ka CVK sniegtu kādas vadlīnijas, kā pilnvērtīgāk veikt šos t.s. tehniskā atbalsta personas pienākumus, jo slimnīcas darbinieki nereti nezina, cik daudz var palīdzēt. Arī novērotājiem radās jautājums, kā to īstenot labāk- piemēram, runājot skaļi, nerodas šaubas, ka atbalsta persona neietekmē procesu. Tomēr runājot klusu, vairāk tiek ievērots personu privātums.

Ņemot vērā iepriekš minētās problēmas vēlēšanu procesā un izteiktās rekomendācijas, lūdzu institūcijas savas kompetences robežās veikt pasākumus, lai norādītās problēmas tiktu novērstas.

Ja Jums rodas kādi papildu jautājumi vai neskaidrības saistībā ar sniegto informāciju, esat laipni aicināti sazināties ar Tiesībsarga biroja Pilsonisko un politisko tiesību nodaļas vadītāja vietnieci Gundegu Bruņenieci.

Ar cieņu
tiesībsargs

Juris Jansons